

Ludvig Forsman

SVETLANAS SVENSKA: AVVIKELSER ELLER FÖRÄNDRING HOS EN SEMITALARE AV GAMMALSVENSKBYDIALEKT?

Svetlana's Swedish: deviations or change in the Gammalsvenskby dialect of a semi-speaker

This article examines some traits in the Swedish of a semi-speaker of the Gammalsvenskby dialect of Swedish in Ukraine. The traditionally Swedish-speaking community in Gammalsvenskby underwent a collective language shift to Ukrainian in the 1930s and 1940s. Due to the radical nature of the shift, community members generally speak Swedish either fluently or not at all, depending on their age. One – perhaps the only – exception is the semi-speaker ‘Svetlana’, who was born in 1963 and is thus some 25 years younger than all other remaining speakers. In the article, some traits in Svetlana’s use of nouns, verbs and pronouns are studied, based on a 32-minute recording. It is clear that Svetlana’s Swedish differs greatly from that of the fluent speakers. It is also clear that many of the differences in phonology, lexicon and syntax are due to the fact that Svetlana’s most fluent language is Ukrainian. However, the article argues that the select morphological and morphosyntactic deviations studied do not constitute clear-cut instances of contact-related convergence. Instead, it is shown how they may be related to ‘internal’ developments in the dialect and to variation in the speech of the last fluent speakers. In such cases, it is argued, the differences should not be treated as haphazard loss of morphology just because of the social circumstances in which they occur. Rather, they should be seen as change resulting from processes quite similar to those in other instances of language change.

1. Inledning

Under ett fältarbete i den traditionellt ”svenska” byn Gammalsvenskby i Ukraina i november 2011, där mitt huvudsakliga syfte var att göra inspelningar med de få personer som fortfarande talade den lokala dialekten av svenska flytande, stötte jag på en kvinna, klart yngre än de andra talarna, som enligt flera talare ”kunde lite svenska”.¹ Jag omtalar henne i det

¹ Det arbete som presenteras i artikeln har finansierats av Langnet, den finländska nationella forskarskolan i språkvetenskap, samt Svenska litteratursällskapet (Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II). Materialinsamlingen är gjord med hjälp av ett fältarbetsstipendium ur Agneta och Carl-Eric Olins minnesfond. Jag riktar härmed ett tack till finansiärerna. Jag vill också tacka prof. Saara Haapamäki och refereegranskarna för många konstruktiva kommentarer och förslag på tidigare versioner av denna artikel.

följande som Svetlana.² Jag hade även tidigare hört talas om denna person, men inte fäst någon uppmärksamhet vid den informationen, eftersom andra personer som omtalats på samma sätt snarare hade visat sig vara s.k. passivt tvåspråkiga (alltså personer som förstod den lokala svenskan någorlunda väl men inte kunde använda den aktivt) eller personer som hade lärt sig standardsvenska i vuxen ålder genom formella språkstudier eller längre vistelser i Sverige. Svetlana är minst 25 år yngre än alla andra som fortfarande kan använda Gammalsvenskbydialekten produktivt. När jag träffade Svetlana förväntade jag mig att jag skulle bli tvungen att föra konversationen mestadels på ryska, men det visade sig att hon inte hade några problem att föra en konversation på den lokala svenskan.

Den språksociologiska bakgrunden till den följande diskussionen är att den svensketniska gruppen i Gammalsvenskbyområdet genomgått en språkbytesprocess som varit kollektiv i den bemärkelsen att den omfattat hela gruppen ungefär samtidigt. Språkbytesprocessen kan lokaliseras till en förhållandevis kort tidsperiod, ungefär mellan år 1929 och år 1944. Den bakre gränsen sammanfaller med det årtal då största delen av de svensk-språkiga som då levde i området emigrerade till Sverige. Den yngsta person jag känner till som kunde tala dialekten flytande var född år 1944, och därmed sätter jag den främre gränsen vid den tidpunkten. Denna gräns måste dock ses som synnerligen ungefärlig, eftersom man kan diskutera dels vem som ska räknas som talare av ett språk (se exempelvis Dorian 1982), dels hur icke-svensktalande personer som uppges eller uppger sig ha talat svenska i sin barndom ska kategoriseras. Idag återstår hur som helst färre än 10 personer i området som talar den lokala svenska dialekten flytande; upp till tre generationer med inga eller på sin höjd passiva kunskaper i svenska har redan nått vuxen ålder. Figur 1 visar Gammalsvenskby på en karta över östra Europa och ger en kort historisk bakgrund; för en närmare beskrivning av gruppens historia se exempelvis Kotljarchuk (2012) eller Hedman & Åhlander (2003), och för omständigheterna kring språkbytet exempelvis Forsman (2012, 2015).

² Namnet är en pseudonym, liksom de andra namn på informanter som förekommer i texten. En av granskarna uppmärksammar att namnformen är rysk och inte ukrainsk. Detta stämmer, men pseudonymen är vald för att reflektera den språkliga situationen i Gammalsvenskby, där den ukrainska som talas vanligen har ett betydande adstratum av ryska. Dessutom är Svetlana ett namn som jag i verkligheten har stött på i Gammalsvenskby.

Gammalsvenskby – kort bakgrund

Gammalsvenskby grundades 1781 av svensktalande bönder från Dagö enligt beslut av kejsarinnan Katarina II.

År 1804–1805 grundades tre tyska byar intill Gammalsvenskby. De fyra byarna utgjorde en gemensam administrativ enhet som underlydde specialförvaltningen för huvudsakligen tyska kolonister i Sydryssland. Tyskan var klart majoritetsspråk, och språkgräl förekom mellan tyskarna och svenskarna under största delen av 1800-talet. Det förekom emellertid också att svensk- och tyskspråkiga gifte sig med varandra.

År 1929 utvandrade de flesta svenskspråkiga (omkring 1 000 personer) till Sverige, men under åren 1930–1931 återvände ca en fjärdedel av dessa till Gammalsvenskby.

Samhällspolitiken under 1930-talet fick omfattande konsekvenser för Gammalsvenskbyborna. Förutom att 18 bybor bortfördes och avrättades, ledde stängningen av den svenska skolan och politiken som syftade till att avskaffa religion till att barnen inte längre lärde sig standardsvenska. Det var inte heller möjligt att brevlades upprätthålla kontakten till släkt och vänner i Sverige.

Under den tyska ockupationen 1941–43 fick Gammalsvenskbysvenskarna rasstatus som folktysskar, vilket ledde till att de tvångsevakerades till Tyskland när den tyska armén drog sig tillbaka. Vid krigsslutet repatrierades nästan alla Gammalsvenskbysvenskar till Sovjetunionen, där de flesta förvisades till arbetsläger i Komirepubliken. De flesta av dessa frigavs dock år 1947 och fick möjlighet att återvända till Gammalsvenskbyområdet.

År 1951 omplacerades ca 1 500 ukrainare från västra Ukraina till Gammalsvenskbyområdet, varvid ukrainskan blev lokalt majoritetsspråk.

Idag återstår färre än 10 personer som talar den lokala svenskan flytande. Dessa personer är vanligen fyrspråkiga (svenska, tyska, ukrainska, ryska), medan generationerna efter språkbytet vanligen endast kan ukrainska och ryska.

Figur 1. Gammalsvenskby: karta och kort bakgrund.

Bekantskapen med Svetlana aktualiserade ett problemkomplex som ingalunda är okänt i litteraturen om dokumentation av döende eller hotade språk men som fältarbetare – beroende på sin språkvetenskapliga epistemologi och sina vetenskapliga målsättningar – ofta kan välja att bortse från på ett eller annat sätt. När man arbetar med och i en talgemenskap vars traditionella språk är hotat genom omfattande språkbyte, är det inte ovanligt att man stöter på personer som betecknas som talare av språket, men i vilkas språk det förekommer så tydliga avvikelser (eller reduktion) jämfört med vad man kunde förvänta sig, att de inte är tillförlitliga informanter för den som är ute efter att dokumentera språksystemet. I litteraturen har denna typ av talare ofta kallats *semi-speakers*, alltså *semitalare*. Svetlana kan ses som en semitalare av Gammalsvenskbydialekten.

I den här artikeln är mitt syfte att göra en granskning av delar av Svetlanas svenska, för att visa att dokumentationslingvistikens kan ha nytta också av semitalarna. Svetlanas svenska karaktäriseras av klara skillnader gentemot grammatiken hos dem som talar dialekten mer flytande eller sådan som den har beskrivits av andra forskare. En stor del av skillnaderna utgörs av just det slags reduktion som ofta anförts som problematisk hos semitalare. Jag kommer emellertid att sätta en del av dessa avsteg i relation till variation som förekommer i språkbruket bland de återstående talare som fortfarande behärskar dialekten mer flytande, samt komma med några förslag till hur en del av den övriga reduktionen skulle kunna förklaras som språkförändring snarare än kaotisk reduktion.

I nästa avsnitt kommer jag kort att diskutera begreppet semitalare utifrån tidigare forskning om fenomenet. Sedan presenterar jag det empiriska material som den fortsatta diskussionen bygger på. Därefter går jag in på en analys av några drag i Svetlanas svenska och sätter dessa drag i samband med fenomenet i språket hos föregående generation svensktalande i Gammalsvenskby, d.v.s. den generation som de sista personerna som talar Gammalsvenskbydialekt flytande hör till. I det sista avsnittet kommer jag att diskutera dessa drag och utvecklingslinjer med tanke på hur man ska tolka de språkliga egenheterna i Svetlanas svenska.

2. Begreppet semitalare

Semitalare är en kategori av språkbrukare som har iakttagits i flera språkdödssituationer på olika håll i världen. Själva termen myntades av Nancy Dorian (1973:417 i fotnot; 1977), som senare utvecklade sitt resonemang kring semitalarskapet i sin klassiska bok om språkdöd i tre skotskgaeliska samhällen (1981:107ff). Dorian och många med henne ser semitalarna som

imperfect terminal speakers, d.v.s. personer som talar ett döende språk men saknar fullständiga kunskaper i språket. Semitalarnas språk karaktäriseras av förlust av lexikon, grammatiska kategorier, böjningsmönster och syntax, men de har ändå aktiva färdigheter i språket och kan använda det produktivt – i motsats till de ”nästan passivt tvåspråkiga” (*near-passive bilinguals*), en annan grupp som ofta iakttas i språkbytessituationer. Som Dorian konstaterar i en av sina artiklar (1982) är det inte ovanligt att semitalarna har såpass goda kommunikativa färdigheter i språket att de som talar språket mer flytande inte är helt medvetna om hur ”reducerat” semitalarnas språk faktiskt är – även om det kan heta att de stundom gör språkfel. Dorians användning av termen rymmer å andra sidan även sådana talare som skiljer sig från passivt tvåspråkiga endast genom det faktum att de kan använda språket produktivt.

Vissa forskare har dokumenterat situationer med särskilt snabbt framskridande språkdöd där det inte finns några semitalare alls (se Dorian 1981:115; Wolfram 2004:769). Eftersom det alltså inte är någon självklarhet att det finns semitalare i en språkdödssituation, förefaller det mig befogat att inte se på semitalarna som personer som inte tillägnat sig språket fullt ut³, utan de ska snarare ses som personer som lärt sig språket *trots* omständigheterna (jfr diskussionen i Bert & Grinevald 2010:132). Det här är en viktig poäng eftersom lingvister som sysselsätter sig med att dokumentera allvarligt hotade språk eller språk ”på dödsbädden” ofta endast har en handfull personer – eller rentav endast *en* person – att tillgå i dokumentationsarbetet (Dorian 1977; Evans 2001; Bert & Grinevald 2010). I sådana situationer är det rätt sannolikt att den eller de personerna i själva verket skulle ha setts som semitalare ifall språket hade talats av en större gemenskap. Den vanligaste typen av språkdöd föregås ju av en längre eller kortare period av kollektivt språkbyte, och under kollektivt språkbyte är det mycket vanligt att de återstående talarnas språkbruk i fråga om det döende språket karaktäriseras av omfattande förändringar och förändringsprocesser eller ”förfall” (Dorian 1981:114f; Baker & Prys Jones 1998:153–155; Johansson 2002b; Maiden 2004; Bert & Grinevald 2010).

Litteraturen om språkdödssituationer känner till många olika typer av förändringsprocesser som iakttagits i semitalares språk. Till de mest rapporterade hör förlust av stilistiska resurser, exempelvis formella stilregister eller konstnärlig användning av språket (se Palosaari & Campbell 2011:116). Även förändringar i ordförrådet anförs ofta (Tsunoda 2005:107),

³ Jfr exempelvis Hagège (2000:99ff) som använder *sous-usager* och *semi-locuteur* om varandra och kopplar dessa till Hansegårds (1968) *halvspråkighet*; eller Tandefelt (1988), vars *språkförlorare* visserligen kan antas vara bildat till *språkförlust* men icke desto mindre signalerar att själva förlusten skett hos respektive individ.

men förefaller inte sällan vara en följd av kulturella förändringar eller förändringar i talargruppens demografiska sammansättning (jfr t.ex. Gruzdeva 2002:89f). Fonologiska förändringar kan bestå av förlust och/eller överanvändning av markerade drag, eller förlust av fonologiska kontraster (Palosaari & Campbell 2011:113f). Inom syntax rapporteras bl.a. att kasusböjning försvinner eller minskar, och att syntetiska former ersätts med analytiska (Tsunoda 2005:104f). Förlust av morfologi, exempelvis genom analogisk utjämning och minskning i allomorfin, förefaller vara ett vanligt fenomen. Det har emellertid också rapporterats om situationer där morfosyntaxen är särskilt motståndskraftig mot förändring, och där eventuella förändringar i morfosyntaxen eller morfologin inte låter sig förklaras som påverkan från kontaktspråket (Tsunoda 2005:102f; se även Dorian 1981:152, 1978:607).

Även om det ofta kan vara uppenbart att semitalarnas språk är mycket reducerat jämfört med språket hos dem som talar det mer flytande, menar jag att semitalarnas språk ändå kan ge oss viktig information om hur språket sett ut i ett livskraftigare tillstånd. Argumentet i denna artikel är alltså att den information om ett språk som vi kan få av de sista talarna kanske inte återspeglar det språk som talades när talgemenskapen var större (jfr Bert & Grinevald 2010:120), men ändå kan ge många fingervisningar om hur det har sett ut. Med andra ord innebär inte semitalarnas språkliga avvikelser automatiskt ”förfall” av ”slumpartad karaktär” (Hagège 2000:117), utan kan ofta snarare vara en koncentration av vanliga förändringsprocesser (jfr Palosaari & Campbell 2011:112f; Tsunoda 2005:114 och verk citerade där).

3. Material

Den följande diskussionen utgår alltså från empiriskt material från en enda informant. Informanten Svetlana är född år 1963, uppvuxen och bosatt i Gammalsvenskby (Zmiivka) i Chersons län i södra Ukraina. Utifrån min kunskap om talgemenskapen och förhållandena i byn, bedömer jag att Svetlana är den enda semitalaren av svenska i Gammalsvenskby.⁴

Eftersom talgemenskapens språkbyte i praktiken nästan skett från en generation till nästa (för sådana situationer används ofta termen *radikalt språkbyte*, se Tsunoda 2005:44; Wolfram 2004:765; Campbell & Muntzel 1989) kan man se en förhållandevis skarp gräns mellan dem som talar

⁴ En annan talare, som var född år 1944, uppvisade i sitt språkbruk så tydliga skillnader mot de andra talarnas fonologi och grammatik att hon kunde kategoriseras som en semitalare med hög kompetens. Hennes svenska låg dock mycket närmare den prototypiska dialekten och var flytande på ett annat sätt än Svetlanas.

svenska och dem som inte gör det. Därmed är avsaknaden av andra semitalare föga förvånande, utan snarare är det Svetlanas förmåga att använda den lokala dialekten av svenska som är överraskande. Att Svetlana alltså förefaller utgöra ett unikt undantag motiverar en diskussion på basis av endast en språkbrukares språk.⁵ En vidare motivering är att det verkar som om ”lokala” språkförlustprocesser (d.v.s. hos enstaka personer) och ”globala” språkförlustprocesser (d.v.s. där hela talgemenskaper påverkas) påminner om varandra (Aikhenvald 2012:79).

Dorian (1980:89) räknar upp tre orsaker som enligt hennes egen forskning kan leda till att en person blir semitalare av ett språk trots att det med beaktande av omständigheterna kanske hade varit mer sannolikt att hen inte lärt sig använda språket alls. Dessa orsaker är vertikal socialisering utanför kärnfamiljen, stark känsla av gruppidentitet samt en frågvis och sällskaplig natur som gör att personen explicit vill lära sig språket och förstå vad vuxna sinsemellan talar om. Alla tre faktorer verkar stämma in på Svetlana. Svetlana är uppvuxen i en familj som förefaller ha bevarat det svenska språket och den svenska identiteten särskilt starkt. På inspelningen berättar Svetlana:

(1) *min syster hon jära sterere såm ja nå hån fəstā: alt bara pra:ta vil inte [...] hån sej @ja kan inte ja kan inte@ å ja: gā: å frå:a nest mama å nest gamma kanfe sås kanfe sås huş je:ra betrare sej*⁶

⁵ Mankov (2013b) menar att det finns flera semitalare av Gammalsvenskbydialekt. Hans bedömning baserar sig emellertid på att alla de talare som till sin grammatik skiljer sig från det böjningssystem han ställt upp utifrån intervjuer med huvudsakligen tre informanter ska räknas som semitalare, eller ”среднекомпетентные” (d.v.s. medelkompetenta). Angreppssättet i denna artikel är ett annat: Svetlanas svenska jämförs här med den svenska jag dokumenterat bland äldre talare, alltså med beaktande av däri förekommande variation. Den talare (född 1932) som Mankov i nämnda artikel anför som semitalare talar enligt min bedömning flytande svenska, även om hon gör bruk av alla språkliga resurser som står till hennes förfogande, inklusive tyska, standardsvenska och ukrainska. Talaren säger själv på en inspelning: *vå:r gammaşvenf språ:k hån gå:r åt ås grant lett* ’vår Gammalsvenskbydialekt går jättelätt för oss’ (citatet innehåller förstås i sig påverkan från tyska i både uttal av och genus hos ordet *språ:k*).

⁶ Exempel på Gammalsvenskbydialekt har transkriberats i grov ljudskrift, där bokstäverna representerar de kanoniska ljudvärdena i det svenska alfabetet (se Mankov 2010a eller Karlgren 1953 för en utförligare beskrivning av dialektens fonologi). Bland de grafem som inte hör till det normala svenska alfabetet används *ş*, *t* och *q* enligt IPA-alfabetet, d.v.s. de står för supradentaler. Vidare står <ş> för östsvenskt sj-ljud, <i> för bakre *i* och <ə> för schwa. Kakuminalt *l* (IPA: <ɭ>) har tecknats som <ɭ>. Lång vokal tecknas med kolon, lång konsonant dubbeltecknas. Ord mellan @-tecken uttalas med imiterande röst.

'min syster är större än jag, och hon förstår allt men vill inte prata. Hon säger "jag kan inte, jag kan inte", och jag går [= gick] och frågar [= frågade] mamma och mormor/farmor: kanske så, kanske så, hur säger man det bättre?'

Konkret baserar sig diskussionen på den inspelning jag gjorde med Svetlana när vi träffades första gången. Inspelningen har formen av en löst strukturerad intervju med fokus på hennes personliga historia och särskilt hennes förhållande till sin svenska etnicitet, och den gjordes på hennes arbetsplats den 24 november 2011. Inspelningen är 32 minuter lång, och under den tiden yttrar Svetlana ca 2 750 ord, av vilka en handfull dock är ryska eller ukrainska. Intervjun med Svetlana kommer att kontrasteras med språkbruket i inspelningar jag gjort med andra personer i Gammalsvenskby som talar svenska mer flytande. Detta material består främst av levnadsberättelser och intervjuer som spelats in under åren 2001–2013 med de tillgängliga personer i byn som fortfarande kunnat uttrycka sig aktivt på svenska (sammanlagt över 45 timmar inspelningar). En närmare beskrivning av detta sekundära material finns i Forsman (2014b).

Svetlanas svenska är uppenbart påverkad av ukrainskan, som bör ses som hennes förstaspråk. Denna påverkan syns på alla plan i språket – såväl i lexikon och uttal som i syntaxen – och sträcker sig alltså utöver den påverkan som redan märks i språket hos de Gammalsvenskbybor som talar svenska mer flytande. Icke desto mindre är hennes svenska såpass flytande att den som har kunskap om den lokala svenska dialekten och kan några ord ryska eller ukrainska utan vidare kan föra en meningsfull diskussion med henne på svenska.⁷

Svetlana hör till den grupp av medelålders personer i byn som deltar i undervisning i standardsvenska en till två gånger i veckan, men det är tydligt att det hon talar på inspelningen är Gammalsvenskbydialekt, om än med viss påverkan från standardsvenska. Detta syns till exempel i hennes konsekventa bruk av nekningsordet *inte* (i den prototypiska dialekten: *ent*) och verbet *pra:ta* (prototypiskt *tå(:)la*). Svetlana säger dock själv på inspelningen:

⁷ I den talartypologi som presenteras av Bert och Grinevald (2010), kan Svetlana knappast karaktäriseras som semitalare, men hon har ändå klart bättre färdigheter i svenska än författarnas följande kategori, *sous-locuteur*, eftersom ett kriterium för denna kategori är att "leurs compétences actives sont très limitées, parfois réduites à quelques expressions figées". Detta visar förstas att nämnda typologi på sina punkter är bristfällig, och att författarna uppfattar termen *semi-speaker* i en snävare bemärkelse än Dorian använder den. En relevant poäng i sammanhanget är naturligtvis följaktligen att strikt "objektiva" klassificeringar av talares (in)kompetens inte låter sig göras (se även Bert & Grinevald 2010:130f), och att vi som lingvister helt enkelt blir tvungna att leva med och hantera *ad hoc* det faktum att *semitalare* inte är och knappast kan bli något entydigt definierbart begrepp (vilket i sin tur självfallet inte innebär att själva begreppet är onödigt).

- (2) *såf såm sej lä:rare jära svo:t åt mej rej [...] åt mej betrare på gamalsvenska*
 'så som läraren säger är svårt för mig [...] för mig [går det] bättre på Gammal-svenskbydialekt'

På inspelningen hörs även Svetlanas några år yngre kusin. Kusinen var närvarande eftersom hon enligt Svetlana också kunde tala lite Gammal-svenskbydialekt. Kusinens medverkan på inspelningen utsträcker sig dock endast till några ord här och där på standardsvenska eller ukrainska/ryska, samt ett fall där hon genom att flika in med det lokala ordet *tå:la* rättar Svetlanas användning av det markerat standardsvenska *pra:ta*. Min bedömning av kusinen är att hon närmast ska ses som en passivt tvåspråkig, vars aktiva kunskaper i svenska främst härrör från hennes formella studier i standardsvenska. Detta stämmer överens med vad hon berättade om sina språkkunskaper i en intervju jag gjorde med henne på ryska år 2013. Kusinen säger sig emellertid ha en stark identitet som svensketnisk.

4. Analys

I detta avsnitt ska jag analysera några drag i Svetlanas svenska. Analysen kommer främst att handla om morfologi och morfosyntax, men där dessa aktualiserar uttalsdrag kommer jag också att diskutera fonologin. Materialet är för litet för att det ska gå att studera stilistiska drag eller ordförråd, och beträffande Svetlanas fonologi kan man generellt säga att den förefaller innefatta stor variation och instabilitet (t.ex. inkonsekvent användning av kakuminalt och dentalt *l* i samma ord eller instabil stavelsekvantitet, vilka bägge hör till de vanligast rapporterade typerna av fonologiska förändringar i situationer av intensiv språkkontakt, se Campbell & Muntzel 1989:186).

4.1 Metod

Eftersom diskussionen handlar om morfologi, är det naturligt att behandla de ordklasser som kan förväntas ha betydande böjning. Bland dessa ordklasser innehåller materialet dock alltför få adjektiv för att någonting ska kunna sägas om dessa. Därför handlar diskussionen mest om substantiv (avsnitt 4.2), verb (4.3) och pronomen (4.4). Att den sistnämnda ordklassen behandlas motiveras dels genom att många av pronomenen har en böjning som liknar adjektivens (SAG2:9) och därför i viss mån kan antas vara representativa för eventuell adjektivböjning i Svetlanas språkbruk. Dels motiveras behandlingen av pronomen också av att det finns exempel på situationer av intensiv språkkontakt och språkförlust där också pronomenen

visat sig vara mottagliga för kontaktpåverkan (se t.ex. Aikhenvald 2012), även om de traditionellt uppfattas som en av de mer slutna ordklasserna (jfr SAG2:7). De övriga ordklasserna som liknar adjektiv (particip och adverb som kan kompareras) är liksom adjektiven nästan icke-förekommande i materialet. Vad gäller de oböjliga ordklasserna får de avvikelser som Svetlanas svenska uppvisar jämfört med språkbruket bland äldre talare kategoriskt ses som lexikala lån från kontaktspråket ukrainska eller som grammatisk replikering, eller kodkopior, på basis av kontaktspråket (för termerna se Heine & Kuteva 2005 respektive Johansson 2002a). Hit hör bland annat att vissa verb i Svetlanas svenska är reflexiva, t.ex. *le:a se 'skratta'* (från ukrainskans reflexiva *smiiatysia*).

Att adjektiven i materialet är så få vittnar i och för sig sannolikt om hur reducerad Svetlanas svenska är jämfört med dialekten hos de personer som talar den flytande. Då mitt syfte här är att försöka visa hur ett språk kan utvecklas under exceptionella sociala omständigheter är det ändå befogat att fokusera på de delar av språket där avvikelserna kan förklaras som förlängningar av förändringsprocesser, medan de delar som mer eller mindre uppenbart hänger ihop med talarens sämre språkbehärskning kan tas som en del av utgångspunkten för diskussionen. Syftet är således varken att ge en fullständig beskrivning av hur Svetlanas svenska ser ut eller att försöka förklara *alla* avvikelser som förändring. Syftet är enbart att visa att alla avvikelser inte heller nödvändigtvis ska ses som ”ofullständig inläring”.

Som nämnt baserar sig diskussionen på ett litet material vilket gör att diskussionen måste ses som högst tentativ. Få av orden förekommer i fler än en form, och eftersom formerna ofta inte är prototypiska, har det inte varit tillräckligt att enbart excerpera ord och systematisera dem. Vissa av de nedan postulerade förhållandena är således resultatet av en kombination av excerpering och tolkning.

4.2 Substantiv

I fråga om substantiven är Gammalsvenskbydialekten hos dem som talar den flytande en rätt typisk östsvensk dialekt. Den har ingen kasusböjning (förutom s-genitiv), men skiljer däremot mellan tre grammatiska genus, singularis och pluralis, och bestämd respektive obestämd species (Karlgrén 1953; Mankov 2010b, 2011a, 2013a). I pluralis görs ingen genusdistinktion ifråga om pronomen eller diverse attribut eller predikativ. Även om själva distinktionerna fortlever också bland de sista talarna som kan dialekten flytande, kan man redan hos dem se några förändringar i hur de uttrycks. Exempelvis verkar bestämd form pluralis på *-na* – enligt äldre beskrivningar

förbehållen neutrer och femininer (Vendell 1881:235) samt vissa typer av maskuliner (Karlgrén 1953:17ff) – sprida sig, så att den numera ofta förekommer i variation med de andra allomorferna *-a* och *-e* hos de flesta substantiven (se Mankov 2011:§ 5).

Svetlanas substantivböjning följer emellertid inte alls språkbruket hos dem som talar dialekten flytande. Grammatiskt genus förefaller vara helt upphävt. Numerusdistinktionen är däremot mestadels bevarad, och även om Svetlanas substantiv inte följer de prototypiska böjningsmönstren, uttrycks distinktionen ändå vanligen med hjälp av ändelser som förekommer i dessa. På grund av diverse fonologiska utvecklingar i dialekten får bestämd form – framförallt i singularis – redan hos äldre talare ofta en nolländelse. Därför är det inte alltid tydligt i Svetlanas svenska huruvida ord står i bestämd eller obestämd form. Det faktum att de oklara fallen i inspelningen med Svetlana, liksom hos de äldre talarna, är proportionellt sett färre i pluralis än i singularis talar dock för att Svetlana har bevarat speciesdistinktionen. Exempel (3) och (4) visar speciesdistinktionen, och exempel (5) och (6) visar numerusdistinktionen.

(3) *ja ha:r ööm nest mej va:re en tignin sto:r*
'jag hade en stor tidning'

(4) *å ja: geva å:t tåm tetta tidnigen å bo:k*
'och jag gav dem den där tidningen och boken'

(5) *hej hej huf li:va du: å huf ti:n familja*
'hej, hej, hur är det med dig och hur [är det med] din familj'

(6) *je:ra tri: familjër kanfe da:?*
'det är kanske tre familjer, stämmer det?'

Det förefaller som om Svetlana i sin svenska skulle ha speciesdistinktionen men inte genusdistinktionen (i exempel 4 vore till exempel den förväntade formen av demonstrativpronomenet *tess* för ord i femininum: *tess tidnige*, *tess bo:ke*). En sådan utveckling har inte någon enkel förklaring som kontaktpåverkan av den vanliga typ där talare kopierar grammatiken från det ena språket till det andra. I det viktigaste kontaktspråket ukrainska är förhållandet nämligen det motsatta: ukrainskan har ingen grammatisk speciesdistinktion, men däremot tre genus på samma sätt som de äldre talarnas Gammalsvenskbydialekt. Avsaknaden av genusdistinktion i Svetlanas svenska kan inte heller förklaras som fonologisk påverkan från ukrainskan. Följaktligen finns det skäl att söka orsaken till Svetlanas substantivbruk i andra omständigheter.

Att Svetlanas svenska inte uppvisar någon genusdistinktion kan ses mot bakgrund av det sammanfall av de olika böjningsmönstren för substantiv som eventuellt pågår redan hos flera av de sista talarna som kan/kunde dialekten flytande. Som nämnt har några fonologiska utvecklingar i dialekten lett till att antalet substantiv som får nolländelse i singularis bestämd form är förhållandevis stort. Det rör sig bland annat om frekvent apokope av *-a* och bortfall av obetonat *-e/ä/ə* i finala stavelser (se t.ex. Vendell 1881:233, Mankov 2011:§ 7.3). I mina inspelningar verkar det som om den tydligaste bestämdhetsändelsen *-(e)n*, vilken enligt andra uppteckningar använts enbart för maskuliner, av många talare även kan användas för ord med genus femininum och genus neutrum. Ändelsen på *-n* är den enda av allomorferna för bestämdhetssuffixet som inte har påverkats av apokope eller bortfall av finala dentaler och är sålunda alltid explicit, förutom för maskuliner som redan i obestämd form slutar på *-n*. Tabell 1 visar exempel på variation i bestämdhetsändelsen för några ord.

Tabell 1. Exempel på variation i tilldelningen av bestämdhetssuffix bland andra talare av Gammalsvenskbydialekten.

	<i>-(e)n</i>	<i>-a/-ja</i>	<i>-e</i>	<i>-Ø</i>
<u>maskulinum</u> <i>eik</i> 'häst' <i>sånn</i> 'son'	<i>eiken</i>			<i>sånn</i>
<u>femininum</u> <i>do:tär</i> 'dotter' <i>jo:d</i> 'jord' <i>stu:</i> 'stuga'	<i>jo:den</i> <i>stu:en</i>	<i>do:tra</i>	<i>jo:de</i> <i>stu:e</i>	<i>stu:</i>
<u>neutrum</u> <i>hej</i> 'hö' <i>kri:</i> 'krig' <i>?e:r(a)</i> 'öra'	<i>hejen</i> <i>kri:en</i>	<i>?e:ra</i>	<i>heje</i>	<i>kri:</i> <i>?e:ra</i>

Generaliseringen av *n*-ändelsen är långt ifrån slutförd, men förekommer i form av variation i inspelningar jag gjort med olika talare som kan Gammalsvenskbydialekt flytande.⁸ Hos de äldre talarna förekommer det i mina inspelningar även några exempel på hyperkorrekt bestämdhetsändelse *-e* för maskuliner, vilka enligt tidigare uppteckningar aldrig får denna ändelse.

⁸ Mankov (2010b:93ff) talar om "genusvacklan", vilket främst tycks basera sig på postulerade böjningsparadigm och etymologiska hänsyn. I mina inspelningar förekommer dock fall där adjektiv och pronomen används enligt förväntat genus även om bestämd form singularis har en "oförväntad" ändelse.

Tidigare gav deklinationsmönstren många ledtrådar om ett substantivs genus, vilket för övrigt är fallet även i det viktigaste kontaktspråket ukrainska (se exempelvis Danylenko & Vakulenko 1995:18ff). Förändringarna och variationen i böjningen av substantiv i såväl singularis som pluralis har dock lett till att de egentligen inte längre säger särskilt mycket om ordens genus i det språkbruk som kan iakttas hos dem som talar dialekten mer flytande i Gammalsvenskby idag. Att en sådan utveckling på lång sikt skulle kunna leda till förlust av genus förefaller inte särskilt långsökt, i synnerhet som dialektens syntax redan tidigare haft färre fall av genuskongruens än exempelvis standardsvenska (se Karlgren 1953:30 om predikativ). Svetlanas substantivbruk kan alltså till en del förklaras som en accelererad språkförändring, vilken inte nödvändigtvis är relaterad till kontaktspråket, utan snarare kan ha att göra med kategoriernas tydlighet (*salience*).

4.3 Verb

Tidigare uppteckningar av Gammalsvenskbydialekten anger följande verbkategorier som formas genom böjning: indikativ presens (singularis och pluralis) och preteritum, imperativ (singularis och pluralis), samt infinitiv och supinum. Härtill kommer några analytiskt formade kategorier: konjunktiv (presens och preteritum, ingendera har numerusböjning), samt perfektum (Mankov 2012, 2013a, 2014; Karlgren 1953 anger dessutom separat imperativ för 1 respektive 2 person pl.). Karlgren (1953:26) menar att dialekten saknar pluskvamperfektum, men i inspelningarna med de äldsta av mina informanter förekommer några fall som nog bör tolkas som pluskvamperfektum (jfr även Mankov 2013a:92). Som de flesta andra estlandssvenska dialekter (jfr Tiberg 1962:100) skiljer Gammalsvenskbydialekten mellan singularis och pluralis i presens indikativ och imperativ, men däremot inte i preteritum eller konjunktiv (Karlgrén 1953:26, 30; Mankov 2013a:91). I detta avsnitt kommer jag att koncentrera mig på den morfologiskt uttryckta verbböjningen. Bland de talare som återstår idag förekommer för övrigt perfektum mycket sparsamt, om alls (se närmare Forsman 2014a, eller Mankov 2013a:92). Verbböjningen i den prototypiska Gammalsvenskbydialekten ser alltså ut som i tabell 2 nedan.

Tabell 2. Prototypisk böjning av de vanligaste typerna av verb i Gammalsvenskbydialekten (baserar sig delvis på Mankov 2012 och Karlgren 1953). Synkretismer är märkta genom skuggade rutor (i två olika färger).

infinitiv		presens	preteritum	konjunktiv II	imperativ
<i>båka</i>	sg	<i>båkar</i>	<i>båka</i>	<i>a båka</i>	<i>båka</i>
'baka'	pl	<i>båka</i>			<i>båkae</i>
<i>vent</i>	sg	<i>ventar</i>	<i>venta</i>	<i>a venta</i>	<i>vent</i>
'vänta'	pl	<i>vent</i>			<i>vente</i>
<i>hå:ld</i>	sg	<i>hå:ldär</i>	<i>hå:lt</i>	<i>a hå:lt</i>	<i>hå:ld</i>
'hålla'	pl	<i>hå:ld</i>			<i>hå:lde</i>
<i>jeta</i>	sg	<i>jetär</i>	<i>å:t</i>	<i>a jete</i>	<i>jet</i>
'äta'	pl	<i>jeta</i>			<i>jete</i>

Som tabellen visar, innehåller verbböjningen omfattande synkretismer, och om man beaktar att perfektum (och pluskvamperfektum) i praktiken knappast förekommer i dialektens slutskede, ser man att dialekten innehåller en hel del verbböjning som i praktiken närmast är implicit. Även hjälpverbet (*h*)*a* i konjunktiv II kan utebli i normalt tal. Den enda formen som utmärks explicit för nästan alla verb är presens singularis på *-r*.

I Svetlanas svenska är verbböjningen nästan obefintlig. I inspelningen förekommer visserligen såväl traditionellt bildade pluralisformer som singularisformer i presens, men dessa förefaller inte återspegla någon systematisk numerusdistinktion, utan formerna verkar stå i fritt variationsförhållande. Återigen är skillnaderna mellan Svetlanas svenska och de äldre talarnas svenska svår att förklara som påverkan från ukrainskan. Ukrainskan har en rik verbböjning med personböjning i presens, samt numerusdistinktion och i singularis genusdistinktion i preteritum (Danylenko & Vakulenko 1995:38–47). Svetlanas avsaknad av numerusdistinktion i presens skulle visserligen kunna tänkas höra ihop med att en sådan distinktion är mindre detaljerad och därför mindre tydlig än personböjningen i ukrainskan. Å andra sidan är just numerusdistinktionen i presens alltså den som uttrycks mest konsekvent i Gammalsvenskbydialekten.

En förklaring till den tillsynes fria variationen mellan prototypiska presens singularis- och presens pluralis-former i Svetlanas svenska kan vara att Svetlana i sitt uttal verkar sakna den regel som gör att dentaler uttalas supradentalt efter *r*. Hos de äldre talarna realiseras ett *r* följt av *t*, *d*, *s*, och [z], samt i vissa fall *n*, inte per se, utan gör i stället att den följande dentalen uttalas supradentalt.⁹ Svetlana verkar emellertid sakna retroflexionsregeln, vilket syns i flera ord, exempelvis *svo:t* för *svå:t*, 'svårt', och *bått* för *bått*,

⁹ Viss variation förekommer dock även på denna punkt; ibland uttalas dentalen som en vanlig dental trots *r*-bortfall.

'bort, borta'. Då presens av verb ofta inte har något tydligt uttal av *r*, utan endast hörs genom att en initial dental i följande ord uttalas supradentalt, gör förlusten av distinktionen mellan dental och supradental att även den verbform som hos andra talare inte sammanfaller med någon annan verbform, i praktiken ofta ändå gör det – i synnerhet om man beaktar att uttalet av svarabhaktivokalen kan variera.

Också tempusböjningen verkar vara nästan obefintlig i Svetlanas svenska (se dock nedan). Bland dem som fortfarande talar dialekten flytande kan man se tydlig påverkan från ukrainskan i tempusböjningen. När perfektum försvunnit i den lokala svenskan, har det ersatts med ett tempusval som klart följer det ukrainska mönstret (se Forsman 2014a). Däremot är det ändå tydligt att dessa talare gör skillnad mellan presens och preteritum. Visserligen är det inte ovanligt att de använder historiskt presens, i synnerhet i anförings verbet *sej(ä)r*, ett bruk som åtminstone i viss utsträckning också verkar förekomma i den lokala ukrainskan. Tempusböjningen är ändå konsekvent hos alla de återstående talarna av Gammalsvenskbydialekt.

Svetlanas avsaknad av tempusböjning är alltså svår att förklara som kontaktpåverkan, dels eftersom tempusböjningen är tydlig i ukrainskan, dels eftersom kontaktpåverkan uppenbart har resulterat i ett annorlunda tempusbruk bland äldre talare. En förklaring som ligger nära tillhands är i stället att den prototypiska verbböjningen är så full av synkretism att den kan förefalla rörig och oförutsägbar (i bästa fall) eller praktiskt taget obefintlig. En sådan ogenomskinlig verbböjning som i den prototypiska Gammalsvenskbydialekten kan dessutom tänkas ha särskilt stor betydelse i en situation som den i Gammalsvenskby, där den förestående språkdöden gjort att en yngre talare som Svetlana hela tiden hört allt mindre svenska talas.

Svetlanas avsaknad av tempusböjning har emellertid ett tydligt undantag: i presens av verbet *vara* använder Svetlana vanligen den prototypiska presens pluralis-formen *jära*, och i preteritum använder hon oftast en form *va:re* (se exempel (3) ovan). Själva formen *va:re* är intressant eftersom den förefaller vara något av en egen innovation i hennes svenska. Om man ser på språkbruket hos flera av de äldre talare som jag spelat in, finner man dock en förklaring som verkar sannolik. I tidigare uppteckningar av dialekten finns numerusdistinktionen endast i presens, inte i preteritum, men vissa av de sista talarna kan ändå ofta göra en numerusdistinktion i preteritum för just verbet *vara* i sitt spontana tal, även om det inte sker konsekvent. Detta fenomen nämns varken av Karlgren (1953) eller Mankov (2012), men förekommer alltså som variation hos vissa av de återstående talarna (se exempel (7) och (8)).

(7) *ja: å min sistär vi va:ra små:ar*

'jag och min syster, vi var små' (ur inspelning med Alvina, född 1930)

(8) *min pappa å [Walbas] pappa tåm va:ra kosi:när*

'min pappa och Walbas pappa, de var kusiner' (ur inspelning med Elsa, född 1932)

Som det framgår av exemplen är preteritum pluralis av verbet i dessa talaras svenska vanligen *va:ra* (eller i vissa sällsynta fall möjligtvis *va:re*). Pluralis preteritum bildas alltså analogiskt med pluralis presens av samma verb genom tillskott av en ändelse *-a*. Även om Svetlanas form *va:re* visserligen inte är den vanliga varianten bland de äldre talare som uppvisar detta bruk, ligger det ändå nära till hands att härleda den ur formen för preteritum pluralis¹⁰. Detta skulle innebära att Svetlana har generaliserat presens pluralis-formen i presens, och preteritum pluralis-formen i preteritum.

Svetlana verkar alltså nästan helt sakna verbböjning i sin svenska, vilket återigen kan förklaras som ett *salience*-fenomen, i synnerhet efter förlusten av en enda uttalsregel. Beträffande det enda verb där hon i inspelningen genomgående upprätthåller en tempusskillnad, gör hon det med hjälp av en form som inte finns i tidigare uppteckningar av dialekten, men som kan förklaras genom en form och en distinktion som ändå förekommer hos flera av de få talare Svetlana har i sin omgivning.

4.4 Pronomen

Pronomenen i den prototypiska Gammalsvenskbydialekten följer i stort sett vad man kan förvänta sig. Eftersom dialekten har tre genus är de personliga pronomenen i tredje person singularis endast tre stycken mot standardsvenskans fyra, och de adjektiviska pronomenen har tre former i singularis (maskulinum, femininum och neutrum) och en form i pluralis. För de personliga pronomenen skiljs mellan subjektsform och objektsform (Karlsgren 1953, Mankov 2011b).

¹⁰ Förekomsten av en preteritum pluralis-form för *va:ra* kan rimligen förklaras antingen som en analogi till presens eller kanske snarare som en analogi till ukrainskan (där kopulan *buty* 'vara' i presens dock vanligen utelämnas och tempusdistinktionen för just detta verb följaktligen inte är lika tydlig som för andra verb). Det kan också vara en analogi till det andra kontaktspråket tyska. Möjligen kan Svetlanas form *va:re* också ha uppstått under påverkan från den frekventa partikeln *rej*, som utvecklats ur adverbet *rej* 'redan'. Partikeln *rej* är mycket vanlig bland sistatalarna, men någon analys av dess användning föreligger inte ännu. Klart är ändå att den används både med transitiva och intransitiva verb i såväl presens som preteritum. Eventuellt är den kopplad till kontaktspråket ukrainskans aspektdistinktion, men det är också möjligt att det snarare är en diskurspartikel.

Aikhenvald (2012) visar flera exempel på hur de personliga pronomina i exempelvis det hotade sydamerikanska språket resígaro har påverkats av kontaktspråket. I Svetlanas svenska är de personliga pronomenens subjektformer däremot i princip intakta. Alla varianter av subjektpronomenen som förekommer i inspelningen förekommer också i språkbruket bland dem som talar dialekten flytande, även om distributionen av de olika allomorferna inte alltid motsvarar den prosodiskt och fonotaktiskt betingade allomorfi som verkar gälla hos andra talare av dialekten.

Även objektsformerna är i stort sett vad man kan förvänta sig – på ett undantag när. I 1 person pluralis har Svetlana nämligen konsekvent formen *tåss*, en form som jag aldrig hört hos någon annan talare av Gammal-svenskbydialekt, i stället för *åss* som de andra talarna använder. Formen representerar varken nötning genom analogi eller förändring under påverkan från kontaktspråket (där alla oblika kasus för det personliga pronomenet i 1 person pluralis har former på *n-*). Vid närmare granskning visar det sig att Svetlanas form *tåss* antagligen är ett mycket typiskt exempel på reanalys. Två frekventa prepositioner i dialekten är *åt/å:t*¹¹ och *nest* 'hos, vid', vilka vardera slutar på *-t*. Dessa två prepositioner står i inspelningen för 22 procent av alla prepositioner.¹² En möjlig förklaring till Svetlanas pronomenform är att prepositionernas finala *-t* tolkats som en del av pronomenet. Av de 18 förekomsterna av *tåss* står 11 efter någondera av dessa två prepositioner, men det finns också 7 förekomster av *tåss* i andra omgivningar (t.ex. efter prepositionen *feré* eller som objekt till verb), se exempel (9).

- (9) *å sen tåm ska henta tåss i svärje*
'och sedan ska de ta oss till Sverige'

En granskning av de få förekomsterna av indefinita ($n = 32$) respektive demonstrativa och definita pronomen ($n = 13$) förefaller i sin tur bekräfta den avsaknad av genusdistinktion som också noterades i fråga om substantiv. Precis som med substantiven, tycks Svetlana dock upprätthålla numerusdistinktionen (men evidensen på den här punkten är alltså mycket sparsam).

¹¹ Prepositionen *åt* har i dialekten, liksom i många andra östsvenska dialekter, betydligt vidare användning än i standardsvenskan (se Lundström 1939:162f, 190f). Den är exempelvis i stort sett allena rådande i uttryck för dativrelationer.

¹² En excerpering av prepositionerna under ca 32 minuter av inspelningar med två äldre informanter visar att dessa två prepositioner utgör 20 procent av alla prepositioner hos informanten Emma (född 1933) och 35 procent av alla prepositioner hos informanten Lydia (född 1944). Prepositionsanvändningen är naturligtvis delvis avhängig av samtalsämnet, vilket inte är detsamma i inspelningarna, men siffrorna visar ändå att prepositionerna är mycket frekventa.

Några exempel på upphävd genusdistinktion men bevarad numerusdistinktion finns i exemplen (10), (11) och (12).

(10) [...] *tãm sejär tetta je:r rej inte ((paus)) realnå*
'de säger [att] detta rej¹³ inte är realistiskt'

(11) [...] *å ja: geva å:t tãm tetta tidnigen å bo:k*
'och jag gav dem den tidningen och boken' (förväntad form: *tess* för femininum)

(12) *homanitar- på:måe sãm komär he:r. tå: ukrainska tãm gå: å ta: tãm ööm öö veskana*
'när det kommer humanitär hjälp hit, så går ukrainarna och tar de där väskorna'

I och med att pronomenen vanligen ses som en mer sluten ordklass och att många pronomen är mycket vanliga ord, är det inte någon överraskning att Svetlana inte uppvisar några lexikala lån från ukrainskan på detta område. De former som Svetlana använder är i stället mestadels former som även andra talare använder. Ett tydligt undantag utgör emellertid objektspronomenet i 1 person pluralis, där Svetlana använder en egen form som varken är den prototypiska formen eller en kontaktform. I stället förefaller den vara bildad på basis av den prototypiska formen genom reanalys. En av de största skillnaderna i Svetlanas pronomenbruk jämfört med de äldre talarnas är alltså följderna av vad som verkar vara en inomspråklig förändring. Att Svetlana är ensam om den resulterande formen bör ses i samband med att hon är den enda i sin generation som kan använda dialekten.

5. Sammanfattande diskussion

Sammanfattningsvis verkar alltså en granskning av Svetlanas substantiv och pronomen visa att Svetlana bevarat numerus- och speciesdistinktionerna, medan genusdistinktionen däremot tycks vara upphävd (förutom naturligt genus för personer). I ljuset av den variation och den tendens till sammanfall av böjningsparadigm för substantiv som kan iakttas redan hos äldre personer som talar dialekten mer flytande, förefaller genusförlusten inte helt överraskande. Beaktar man i sin tur de omfattande synkretismerna i den prototypiska verbböjningen, förlusten av en enda uttalsregel samt den minskande inputen från andra talare under hela Svetlanas livstid, är steget inte heller långt till att språket skulle förlora den morfologiska verbböjningen helt. Det senare skulle visserligen vara en rätt radikal förändring av verbbruket, och det är kanske osannolikt att ett språk skulle genomgå så

¹³ Se fotnot 10.

radikal förändring under mer ”livskraftiga” omständigheter utan att utveckla komplexitet på något annat plan. Under exceptionella omständigheter som radikalt språkbyte och därmed mycket mindre input från andra talare, skulle en sådan förändring emellertid kanske ändå inte vara helt omöjlig (se även Dorian 1981:147f).

Den svenska som Svetlana talar är alltså mycket reducerad i förhållande till de andra återstående talarnas språkbruk. Men på de punkter som granskats här är det ändå inte omöjligt att den är resultatet av tre högst vanliga typer av processer i språkförändring: reanalys, några uttalsförändringar (av vilka en kanske är egen för Svetlanas språkbruk men de övriga har pågått länge) samt några fall av analogisk utjämning. Dessa processer får särskilt omfattande följder på grund av den särskilda sociala situation som råder i talgemenskapen. Under hela Svetlanas livstid har antalet svensktalande i omgivningen konstant blivit mindre på grund av det snabba kollektiva språkbytet. Språkligt stöd i form av läs- och skrivkunskaper i standardsvenska eller umgänge med talare av andra svenska varieteter blev möjligt först när Svetlana redan var vuxen (se Dąbrowska 2013 för en något fylligare diskussion om läs- och skrivkunskapernas effekt på språktillägnet).

I det här sammanhanget kan man notera att de språkliga drag som diskuterats här knappast är relaterade till sådana förändringar som rapporterats från olika finlandssvenska dialekter. Exempelvis förlusten av genus i Svetlanas svenska förefaller vara av annan art än de förändringar i genus som beskrivits av Sandström för östra Nylands och Rabb för Kvevlax del. I dessa undersökningar verkar genusförändringarna till stor del vara utjämningsfenomen, i all synnerhet påverkan från standardsvenskans genusbruk (Sandström 2010; Rabb 2007:138f, 193ff). Resultatet av genusförändringarna i östra Nyland förefaller dessutom vara två genus, på samma sätt som i standardsvenskan (Sandström 2010, t.ex. 105–169), och liknande tendenser har också konstaterats i Österbotten (Ivars 2003:70; Rabb 2007:193ff). I Svetlanas svenska förefaller genus däremot vara helt upphävt som kategori. Även förändringar i böjningen av substantiv och verb i olika finlandssvenska varieteter analyseras av Ivars (2003) till stor del som utjämningsfenomen, dels i riktning mot standardspråket, dels ”horisontellt”, alltså mot andra mer lokala varieteter. I Gammalsvenskby var andra svenska varieteter än den lokala närpå obefintliga fram till 1990-talet. Detta inbegriper också standardsvenskan, som haft mycket liten betydelse i byn under största delen av Svetlanas livstid.

Som jag konstaterat i analysen förefaller de drag som granskats här inte heller vara resultatet av direkt replikering av det grammatiska systemet i kontaktspråket ukrainska. Såväl genusförlusten som förlusten av verbböj-

ning är svåra att förklara som påverkan från ukrainskan i sig. Inte heller pronomenet *tåss* har någon enkel förklaring i ukrainskan. I flera av fallen kan man visserligen sätta de analyserade dragen i samband med andra kontaktrelaterade förändringar i dialektens slutskede (t.ex. förlusten av perfektum eller förekomsten av en pluralisform i preteritum av verbet *vara*). Detta visar förstås att ”inre” och ”yttre” förändring inte utesluter varandra.

I analysen har jag i stället åberopat två andra huvudsakliga förklaringar till de stora skillnaderna i Svetlanas svenska jämfört med de äldre talarnas svenska: morfosyntaxens explicititet och minskande input på det döende språket. Bägge dessa förklaringar hänger ihop med användningsfrekvens, och särskilt den förra även med komplexitet. En kort diskussion om dessa faktors roll i språktillägnande är alltså på sin plats.

I en studie undersöker Anderssen och Westergaard (2012) possessivkonstruktioner hos några en- och tvåspråkiga barn i Norge samt tvåspråkiga norskamerikaner, vars norska uppvisade varierande grad av språkförlust. De sluter sig till att komplexitet förefaller vara en viktigare faktor än frekvens i språktillägnande, medan frekvens är viktigare än komplexitet i fråga om språkförlust. Dąbrowska (2012) menar däremot att frekvensen är av central betydelse i språktillägandet. I en serie experiment visade hon och hennes medarbetare att förmågan att tolka olika komplexa konstruktioner inte bara varierade enligt hur stor erfarenhet talarna hade av dem, utan också att explicit fokus på respektive konstruktion, om än under en mycket kort träningssession, fick långvariga effekter för talarnas tolkningsfärdigheter. Street och Dąbrowska (2010:2087) menar att frekventa konstruktioner och former som tydligt skiljer sig från andra får en mer framträdande ställning i talarnas medvetande och därmed blir både mer etablerade och lättillgängligare. Om en talare inte kan producera vissa former eller konstruktioner kan detta bero på att hen har ”otillräcklig erfarenhet” av respektive språkliga enhet. I en kommentar till Dąbrowskas forskning tillägger Ellis (2012:264f) att det inte bara är frekvensen som är relevant, utan att tillägandet av språkliga strukturer även hänger ihop med den språkliga enhetens tydlighet (*salience*) och huruvida förhållandet mellan form och funktion är förutsebart.

Benammoun, Montrul och Polinsky (2013:170f) påminner i sin översikt över språkfärdigheter hos minoritetsspråkstalare, att studier av minoritetsspråkstalarnas språkliga kompetens måste utgå från den språkform som talas i omgivningen. De menar att respektive talares behärskning av olika strukturer måste ses i relation till eventuella påbörjade förändringar i språket hos talargruppen som helhet. I diskussionen ovan har jag relaterat Svetlanas språkbruk till explicititet och frekvens i det faktiska språkbruket, inte till postulerade paradig. Om man granskar ett språks morfologi genom att

ställa paradigmen för olika typer av ord inom samma ordklass bredvid varandra, uppstår ett mönster av kategorier på ett annat sätt än i normalt språkbruk där synkretismer inom böjningen kan träffa olika paradigmen på olika sätt och därmed skymma kategoriska distinktioner som förekommer för ordklassen som helhet. Tabell 2 ovan ställer exempelvis olika verbtyper bredvid varandra, varvid det uppstår en bild av ett uniformt kategorisystem; i verkligheten är synkretismerna emellertid sådana att olika kategorier uttrycks olika explicit för olika verb.

Som jag försökt visa i avsnitt 4 kan frekvens och komplexitet vara tätt sammanlänkade, nämligen i fall där morfologin ofta endast är implicit (d.v.s. uttrycks genom nolländelser). I fråga om Svetlanas svenska kan man knappast hävda att exempelvis tempusböjningen av verb skulle innebära mer komplexitet än pluralisböjning av substantiv, förutom just ifråga om frekvensen av explicit böjning. Vad som också står klart är att den svenska inputen under hela Svetlanas livstid varit minskande. Med andra ord har inte bara den relativa frekvensen av explicit böjning, utan också den absoluta frekvensen varit minskande.

Ett syfte med denna artikel har varit att argumentera för att ett språks sociala situation – i det aktuella fallet förestående språkdöd – inte i sig kan utgöra något argument för att automatiskt behandla förändringar i språket som kontaktfenomen. Att ett språk talas i en situation av intensiv språkkontakt säger endast någonting om ramen för språkbruket, inte om själva språkbruket. Kontaktspråket kan förvisso vara källa till ord och strukturer som talarna ersätter tidigare ord och strukturer med, och kontaktsituationen kan förvisso underlätta eller inverka på förändringsprocesser. Men lånord och grammatisk replikering i sig är fenomen som förekommer i de flesta språk, oavsett talsituationen. Således bör beskrivningar av förändringar i ett språk ha likadana metodiska utgångspunkter oavsett om språket talas i en uppenbar kontaktsituation eller inte.

I situationer av kollektivt språkbyte och följaktligen minskad input på det döende språket kan man tänka sig att kontaktsituationens intensitet leder till särskilt snabba och genomgripande förändringar. Det här visas av en omfattande och hela tiden växande litteratur. En viktig orsak till detta är att den minskande inputen gör att inläringen av språket försvåras. Men även om det i typfallet handlar om mer subtila förändringar än dem jag beskrivit ovan, utgör ”ofullständig inläring” en av de mest grundläggande mekanismerna i språkförändring. Därför bör samma teoretiska utgångspunkter gälla för beskrivning av döende språk som av mer livskraftiga.

Som jag nämnt flera gånger ovan är det tydligt att Svetlanas svenska uppvisar omfattande avsteg ifråga om såväl lexikon som fonologi och grammatik, ifall man jämför den med språkbruket hos de talare som kan

dialekten mer flytande eller med tidigare beskrivningar av språksystemet. Min avsikt har alltså inte varit att dölja detta faktum. Avsikten har inte heller varit att hävda att *inga* av de egenheter och avvikelser som kan iakttas i Svetlanas språkbruk skulle vara följderna av lån eller kontaktrelaterad replikering. Som jag konstaterade i avsnitt 3 och avsnitt 4.1 bör tvärtom största delen av dem nog relateras till Svetlanas förstaspråk ukrainska och till ”ofullständig inläring”.

Däremot har jag velat visa att den lilla andel av avvikelserna som behandlats i denna artikel faktiskt också kan tänkas ha ett samband med tidigare och samtida språkbruk. Med andra ord har jag velat visa att alla skillnader i Svetlanas språkbruk inte heller utan vidare ska uppfattas som kaotiskt språkligt förfall, utan att de också kan ses som förändring. Sådana förändringar bör då uppfattas som resultatet av ganska vanliga språkliga förändringsprocesser, och även om de koncentrerats och förstärkts på ett exceptionellt sätt i Svetlanas språkbruk, ser det ut som om själva processerna inte är annorlunda än vad som kan iakttas i andra språk.

Litteratur

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2012. Language Contact in Language Obsolescence. I: Chamoreau, Claudine och Isabelle Léglise (red.): Dynamics of Contact-Induced Language Change. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton. S. 77–109.
- Anderssen, Merete och Westergaard, Marit. 2012. Tospråklighet og ordstilling i norske possessivkonstruksjoner. Norsk Lingvistisk Tidsskrift 30:170–197.
- Baker, Colin och Prys Jones, Sylvia. 1998. Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education. Clevedon etc.: Multilingual Matters.
- Benammoun, Elabbas, Montrul, Silvina och Polinsky, Maria. 2013. Heritage languages and their speakers: Opportunities and challenges for linguistics. Theoretical linguistics 39(3–4):129–181.
- Bert, Michel och Grinevald, Colette. 2010. Proposition de typologie des locuteurs de LED. I: Linguistique de terrain sur langues en danger: Locuteurs et linguistes. Specialnummer av Faits de Langues 35–36:117–132.
- Campbell, Lyle och Muntzel, Marta. 1989. The structural consequences of language death. I: Dorian, Nancy C. (red.): Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death. Cambridge etc.: Cambridge University Press. S. 181–196.
- Dąbrowska, Ewa. 2012. Different speakers, different grammars: Individual differences in native language attainment. Linguistic Approaches to Bilingualism 2(3):219–253.
- Dąbrowska, Ewa. 2013. Heritage languages: A new laboratory for empirical linguistics. Theoretical linguistics 39(3–4):195–201.
- Danylenko, Andrii och Vakulenko, Serhii. 1995. Ukrainian. Languages of the world/Materials 05. München & Newcastle: Lincom Europa.
- Dorian, Nancy C. 1973. Grammatical change in a dying dialect. Language 49(2):413–438.

- Dorian, Nancy C. 1977. The problem of the semi-speaker in language death. *International Journal of the Sociology of Language* 12:23–32.
- Dorian, Nancy C. 1978. The fate of morphological complexity in language death. *Language* 54(3):590–609.
- Dorian, Nancy C. 1980. Language shift in community and individual: The phenomenon of the laggard semi-speaker. *International Journal of the Sociology of Language* 25:85–94.
- Dorian, Nancy C. 1981. *Language Death: The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dorian, Nancy C. 1982. Defining the speech community to include its working margins. I: Romaine, Suzanne (red.): *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*. London: Edward Arnold. S. 25–33.
- Ellis, Nick. 2012. Variable competence. *Linguistic Approaches to Bilingualism* 2(3):264–268.
- Evans, Nicholas. 2001. The last speaker is dead – long live the last speaker! I: Newman, Paul och Martha Ratliff (red.): *Linguistic Fieldwork*. Cambridge etc.: Cambridge University Press. S. 250–281.
- Forsman, Ludvig. 2012. The Linguistic Ecology of the Death of Swedish in Ukraine. I: Koskensalo, Annikki, John Smeds, Rudolf de Cilia och Ángel Huguet (red.): *Language: Competence – Change – Contact/Sprache: Kompetenz – Kontakt – Wandel*. Berlin: LIT Verlag. S. 221–238.
- Forsman, Ludvig. 2014a. Perfektums försvinnande i Gammalsvenskbydialektens slutskede: En studie av multikausal språkförändring. I: Lindström, Jan, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund och Camilla Lindholm (red.): *Svenskans beskrivning 33. Nordica Helsingiensia 37*. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet. S. 63–74.
- Forsman, Ludvig. 2014b. Svensk etnicitet utan svenskt språk i Gammalsvenskby. I: Kosunen, Riitta, Kirsi Lepistö och Paula Rossi (red.): *Svenskan i Finland 14. Studia humaniora ouluensia 14*. Oulu: Oulun yliopisto. S. 47–60.
- Forsman, Ludvig. 2015. Language shift in Gammalsvenskby: A nexus analysis of the shift to Ukrainian in a traditionally Swedish-speaking community. *Journal of Sociolinguistics* 19(1):37–61.
- Gruzdeva, Ekaterina. 2002. The Linguistic Consequences of Nivkh Language Attrition. *SKY Journal of Linguistics* 15:85–103.
- Hagège, Claude. 2000. *Halte à la mort des langues*. Paris: Éditions Odile Jacob.
- Hansegård, Nils Erik. 1968. *Tvåspråkighet eller halvspråkighet? Med ett tillägg De språkliga minoriteterna av Thomas Lundén*. Fjärde upplagan 1974. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Hedman, Jörgen och Åhlander, Lars. 2003. *Historien om Gammalsvenskby och svenskarna i Ukraina*. Stockholm: Dialogos.
- Heine, Bernd och Kuteva, Tania. 2005. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Ivars, Ann-Marie. 2003. Lokalt och regionalt i svenskan i Finland. Tendenser i språkutvecklingen i norr och söder. I: Akselberg, Gunnstein, Anne Marit Bødal och Helge Sandøy (red.): *Nordisk dialektologi*. Oslo: Novus forlag. S. 51–81.

- Johansson, Lars. 2002a. Contact-induced change in a code-copying framework. I: Jones, Mari C. och Edith Esch (red.): *Language Change: The Interplay of Internal, External and Extra-linguistic factors*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. S. 285–313.
- Johansson, Lars. 2002b. Do languages die of ‘structuritis’? On the role of code-copying in language endangerment. *Rivista di Linguistica* 14(2):249–270.
- Karlgren, Anton. 1953 [1906]. *Gammalsvenskby. Uttal och böjning i gammalsvenskby-målet. Med kommentarer utgivet av Nils Tiberg. Svenska landsmål och svenskt folkliv*, B. 56:5–32.
- Kotljarchuk 2012 = Котлярчук, Андрей. «В кузнице Сталина». Шведские колонисты Украины в тоталитарных экспериментах XX века. Москва: РОССПЭН.
- Lundström, Gudrun. 1939. *Studier i nyländsk syntax*. Stockholm: Norstedt & söner.
- Maiden, Martin. 2004. Into the past: Morphological change in the dying years of Dalmatian. *Diachronica* 21(1):85–110.
- Mankov 2010a = Маньков, А. Е. Диалект села Старошведское. Вестник Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета (ПСТГУ). Серия III: Филология 1(19):7–26.
- Mankov 2010b = Маньков, А. Е. Грамматические категории существительного в диалекте села Старошведское. Вестник ПСТГУ. Серия III: Филология 2(20):92–111.
- Mankov 2011a = Маньков, А. Е. Словоизменение существительных в диалекте села Старошведское. I: Вестник ПСТГУ. Серия III: Филология 2(24):32–43.
- Mankov 2011b = Маньков, А. Е. Диалект села Старошведское: материалы к описанию прилагательных и местоимений. Вестник ПСТГУ. Серия III: Филология 3(25):37–54.
- Mankov 2012 = Маньков, А. Е. Словоизменение глаголов в диалекте села Старошведское. Вестник ПСТГУ. Серия III: Филология 2(28):7–25.
- Mankov 2013a = Маньков, А. Е. Диалект села Старошведское: обзор морфологии. I: Тоштендаль-Салычева, Т.А. (red.): *Мир шведской культуры: Материалы Международной научной конференции 6 апреля 2011 года*. Москва: РГГУ. S. 55–105.
- Mankov 2013b = Маньков А. Е. Проблема структурных изменений в исчезающем языке. Вестник ПСТГУ. Серия III: Филология, 2(32):30–44.
- Mankov 2014 = Маньков, А. Е. Диалект села Старошведское: опыт составления словаря исчезающего языка (A – BRIST-BÄIN). Вестник ПСТГУ. Серия III: Филология 3(38):91–130.
- Palosaari, Naomi och Campbell, Lyle. 2011. Structural aspects of language endangerment. I: Austin, Peter K. och Julia Sallabank (red.): *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*. Cambridge etc.: Cambridge University Press. S. 100–119.
- Rabb, Viveca. 2007. Genuskongruens på reträtt. Variation i nominalfrasen i Kvevlax-dialekten. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- SAG2 = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg och Erik Andersson. 1999. *Svenska Akademiens grammatik. Volym 2: Ord*. Stockholm: Svenska Akademien/Norstedts Ordbok.
- Sandström, Caroline. 2010. Genus i östra Nyland – från dialektutjämning till dialektmarkör. *Nordica Helsingiensia* 20. Helsingfors: Nordica, Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet.

- Street, James A. och Dąbrowska, Ewa. 2010. More individual differences in language attainment. How much do adult native speakers of English know about passives and quantifiers? *Lingua* 120:2080–2094.
- Tandefelt, Marika. 1988. Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland. *Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Multiethnica Upsaliensia* 3. Uppsala.
- Tiberg, Nils. 1962. Estlandssvenska språkdrag. Estlandssvenskarnas folkliga kultur 6. *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XXXVIII*. Uppsala: A.-B. Lundequistska bokhandeln.
- Tsunoda, Tasaku. 2005. Language Endangerment and Language Revitalization. *Trends in Linguistics: Studies and Monographs* 148. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Vendell, Herman. 1881. Ordbok öfver Gammal-Svenskby-målet jämte grammatikaliska upplysningar och språkprof. Opublicerat manuskript i Svenska litteratursällskapets i Finland språkarkiv. Arkivnummer 182e [sidnummer hänför sig till de sidnummer som finns stämplade i manuskriptet].
- Wolfram, Walt. 2004. Language Death and Dying. I: Chambers, J.K., Peter Trudgill och Natalie Schilling-Estes (red.), *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, MA etc.: Blackwell Publishing. S. 764–787.